

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI**

KATEDRA SLAVISTIKY

**POJMENOVÁNÍ PŘÍBUZENSKÝCH VZTAHŮ V RUŠTINĚ
V POROVNÁNÍ S ČEŠTINOU**

**NAMING OF FAMILY RELATIONSHIPS IN RUSSIAN IN
COMPARISON TO CZECH LANGUAGE**

Bakalářská práce v českém jazyce

VYPRACOVALA: Michaela Svobodová

VEDOUCÍ PRÁCE: Doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc.

2017

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci dne

Podpis

Děkuji Doc. PhDr. Zdeňce Vychodilové, CSc., za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní bakalářské práce poskytla.

Obsah práce

Obsah práce	4
Úvod	5
1. Klasifikace příbuzenských vztahů	7
2. Jazyk a příbuzenství.....	9
3. Pokrevní příbuzní.....	10
3.1. Rodiče	11
3.2. Dítě.....	13
3.3. Prarodiče	17
3.4. Vnuk.....	18
3.5. Teta a strýc	18
3.6. Synovec a neteř	20
3.7. Bratranec a sestřenice.....	21
4. Afinní příbuzní.....	22
4.1. Ženich a nevěsta.....	23
4.2. Manžel a manželka.....	24
4.3. Tchán a tchýně	26
4.4. Zet' a snacha	27
4.5. Švagr a švagrová	28
Závěr	30
Resumé	31
Bibliografie	36
Anotace	38

Úvod

V bakalářské práci „Pojmenování příbuzenských vztahů v ruštině v porovnání s češtinou“ si kladu za cíl porovnat příbuzenská pojmenování v těchto dvou jazycích. Příbuzenská pojmenování jsou zajímavá hlavně z toho důvodu, že většina z nich vznikla v dávné minulosti a s drobnými formálními nebo významovými změnami se dochovala do současnosti. Můžeme na nich zkoumat nejen shody a odlišnosti u jednotlivých jazyků indoevropské rodiny, ale také skladbu rodin a příbuzenské vztahy v minulosti. Ruštinu a češtinu jsem si zvolila z toho důvodu, že oba tyto jazyky patří k indoevropské jazykové skupině a vycházejí ze společného praslovanského jazyka. I přes oddělený vývoj způsobený stěhováním národů a vytvořením třech větví slovanského jazyka mají ruština a čeština mnoho společných slov. Z tohoto důvodu se předpokládá, že i v rámci příbuzenských pojmenování najdeme mnoho společného i mnoho odlišného, neboť většina příbuzenských pojmenování vznikla ještě před rozdělením slovanských jazyků na tři větve. Cílem mé práce je zjistit, jak moc jsou si příbuzenská pojmenování v ruštině a čeština podobná, a naopak v čem se od sebe odlišují.

Před začátkem zkoumání příbuzenských pojmenování je zapotřebí si shromáždit odpovídajících ekvivalenty příbuzenských pojmenování v češtině a ruštině. Práce bude strukturovaná do kapitol. Samotné analýze konkrétních příbuzenských pojmenování budou předcházet kapitoly věnované popisu příbuzenských vztahů a jejich členění a vztahu příbuzenství a jazyka. Poté v následujících kapitolách a podkapitolách provedu analýzu jednotlivých příbuzenských pojmenování, které seřadím od nejbližších pokrevních příbuzných, jako jsou rodiče a sourozenci, až po příbuzné, kteří se příbuznými stali na základě uzavření manželství. Po analýze shromážděného materiálu bude následovat v závěru syntéza, ve které bude mým cílem na základě provedené analýzy zhodnotit, v jaké míře se česká a ruská příbuzenská pojmenování v průběhu odděleného vývoje od sebe odlišila a naopak, co se v obou jazycích zachovalo z původního praslovanského jazyka.

Ke studiu jejich původu a vývoje použiju etymologické slovníky. Z českých etymologických slovníků jsem čerpala převážně z Etymologického slovníku jazyka českého jazykovědce Václava Machka. Z ruských etymologických slovníků jsem si zvolila dílo Maxe Vasmera. Velkou oporou mi bylo také dílo sovětského a ruského lingvisty Olega Nikolajeviče Trubačeva, který v roce 1959 vydal dílo Istorija slavjanskich terminov rodstva i nekotorych drevnejšich terminov obščestvennogo stroja. Pro bližší pochopení

příbuzenských vztahů a jednotlivých systémů jsou použila sociologické a kulturně antropologické práce.

Při zkoumání vývoje ruské a české příbuzenské terminologie využiji převážně diachronní metodu práce s jazykovým materialismem.

1. Klasifikace příbuzenských vztahů

Příbuzenství můžeme definovat jako sociální vztahy, které jsou založeny na základě vztahů pramenících z lidské schopnosti biologické reprodukce. Tato reprodukce ovšem nehraje vždy klíčovou roli. Utváření příbuzenských vztahů se účastní také společnost a kultura.¹ Jejich vliv můžeme sledovat na terminologii pro různé pozice v systému příbuzenství, která se v jednotlivých kulturách liší. Jako příklad si můžeme uvést pohlaví nerozlišující pojem-cousin, který se používá v anglicky mluvících zemích a označuje bratrance a sestřenici.²

Vliv kulturní a sociální společnosti se snaží Lenka Budilová dokázat na příkladu biologického a sociálního otcovství, který použil ve své studii Physical and social kinship sociální antropolog John Arundel Barnes. „*Barnes ukazuje, že analyticky lze rozlišovat tři roviny otcovství. První rovinou je genetický otec, což je osoba, jejíž spermie oplodnila vajíčko ženy, z něhož se později vyvinul plod. Druhou rovinou biologický otec, který je osobu, která je považovaná za genetického otce dítěte. Třetí rovinu potom tvoří otec sociální. První rovina, genetický otec spadá do oblasti genetiky a moderního lékařství, a pro sociálně-antropologické studium příbuzenství je irelevantní. Na tomto příkladu jasně vidíme, že příbuzenství je oblastí sociálních vztahů, jímž vztahy biologické či genetické slouží jako model či předobraz, skrze nějž se daná kultura či společnost na biologické vztahy dívá a s jehož pomocí je interpretuje a připisuje jim sociální význam.*“³

Při studiu příbuzenských vztahů antropologové používají různé pojmy. Typy příbuzenství jsou kategorie definované narozením a manželstvím. Oproti tomu pojmy příbuzenství jsou kategorie dané kulturou.⁴ Příbuzné lze rozdělit do dvou základních skupin podle toho, zda mají společného předka. Příbuzní sdílející společného předka jakéhokoliv pohlaví, se nazývají příbuznými pokrevními (v odborné literatuře se můžeme setkat s označením příbuzní konsangvinní). V ruském jazyce se pokrevní příbuzenství označuje jako кровное родство. Pokrevní příbuzné můžeme dále rozdělit na příbuzné lineární a kolatelární. Lineární příbuzní stojí v přímém vzájemném vztahu potomek –

¹ BUDILOVÁ, L.: *Studium příbuzenství a sociální antropologie*. Přehledové studie 07/01. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu 2007, s. 3.

² SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*. (2., rozšířené vydání). Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 133.

³ BUDILOVÁ, L.: *Studium příbuzenství a sociální antropologie*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu 2007, s. 3.

⁴ SOUKUP, *Základy kulturní antropologie*. Červený Kostelec 2015, s. 133.

předek. K této skupině patří linie prarodič – rodič – potomek. Kolatelární příbuzní jsou příbuzní, kteří sdílejí společného předka, ale nestojí ve vzájemném vztahu potomek – předek. Do této skupiny patří např. strýcové, tety, bratrance, sestřenice atd.⁵ U kolatelárních příbuzných se používají také rozdílná označení pro paralelní a křížové bratrance a sestřenice. Paralelní bratrance a sestřenice jsou děti otcova bratra a matčiny sestry a křížoví bratrance a sestřenice jsou děti otcovy sestry a matčina bratra. Jinými slovy se používají rozdílná označení pro děti sourozenců stejného a opačného pohlaví.⁶

Druhou skupinou jsou tzv. afinní příbuzní, kteří se stali příbuznými na základě uzavření manželství (svého nebo svých příbuzných). Tito příbuzní nesdílejí společného předka. Do této skupiny patří příbuzní jako např. švagr, švagrová, tchán, tchýně. Pro afinní příbuzné existuje v ruštině termín *сво́йственное родство*. Jedním z typů afinních příbuzných jsou také tzv. nevlastní příbuzní, kteří stojí v sociální pozici kognátů (kolaterálů nebo lineárů), ale nesdílejí s nimi společné předky. Jinými slovy zastávají pozici, kterou obvykle zastávají „biologičtí“ předkové nebo jejich potomci. K těmto příbuzným patří např. macecha a otčím. Když muž ovdoví a znovu se ožení, nová manželka zastává roli matky dětem z přechozího manželství, i když s nimi není biologicky spřízněná.⁷

Kromě tohoto dělení rozlišují antropologové šest typů příbuzenských terminologických systémů, které jsou pojmenovány podle národa nebo kmene, u kterého byly prvně popsány. K těmto systémům patří systém eskymácký, súdánský, havajský, irokézský, omažský a crowský. Cílem této práce není věnovat se každému z těchto systémů zvlášť. Podrobněji si přiblížíme pouze systém eskymácký, který je rozšířený v současné Evropě a týká se tedy českého a ruského systému příbuzenských pojmenování. Pro eskymácký systém je nejtypičtější to, že nerozlišuje mezi stranou otce a matky. Tím pádem nerozlišuje paralelní a křížové bratrance a sestřenice, a klasifikuje je jedním nebo dvěma termíny (podle pohlaví). Dalším rysem eskymáckého systému je, že od všech sestřenic a bratranců terminologicky odlišuje sourozence. Eskymácký systém je po havajském a irokézském třetí nejčastěji používanou variantou příbuzenské terminologie, a nejčastěji se s ním setkáme ve společnostech, pro které je typická spíše nukleární rodina. Hlavní důraz

⁵ SKUPNIK, J.: *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturněantropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 58-59. Studijní texty. ISBN 978-80-7419-019-3.

⁶ SOUKUP, *Základy kulturní antropologie*. Červený Kostelec 2015, s. 134.

⁷ SKUPNIK, *Antropologie příbuzenství*. Praha 2010, s. 62.

se v těchto společnostech klade na mobilitu. Příkladem těchto společností může být např. lovecko-sběračská, pro jejíž členy je důležité, aby byli schopni přizpůsobovat se pohybu lovné zvěře a přírodním podmínkám, nebo např. (post)industriální společnost, kde je v mnoha případech nezbytné stěhování za volnými pracovními místy.⁸ Evropa patří k (post)industriální společnosti.

Kulturní antropolog Jaroslav Skupnik popsal situaci v české příbuzenské terminologii takto: „Českou příbuzenskou terminologii si můžeme představit jako sérii soustředěných kruhů, sdružujících různě vzdálené příbuzné: ve středu těchto kruhů by stálo Ego; kolem něj by byli sdruženi jeho nejbližší příbuzní – lineálové prvního stupně a sourozenci Ega – z nichž každý je označen specifickým termínem: matka, otec, bratr, sestra, syn a dcera. V dalším kruhu by stáli vzdálenější lineálové, kteří by všichni byli označeni jako vnuci (respektive vnučky) a prarodiče, a příbuzní kolaterálové označeni jako strýcové a tety, potomci sourozenců Ega, tj. jeho synovci a neteře a jeho bratraci a sestřenice. Ve třetím soustředěném kruhu by stáli všichni potomci příbuzných z druhého kruhu označení přidáním předpony pra-.“⁹

2. Jazyk a příbuzenství

Příbuzenství je jedním z druhů organizace sociálních vztahů, jehož důležitost se promítá také do lingvistiky. V některých jazycích můžeme odraz příbuzenských kategorií pozorovat v gramatické stavbě, kde se vztahy mezi příbuznými rozlišují jednotlivými gramatickými tvary. Tento způsob se nevyskytuje běžně, můžeme se s ním setkat v některých australských dialektech. Nejčastější podobou střetu lingvistiky a příbuzenství jsou příbuzenské termíny. Příbuzenské termíny jsou lingvistické termíny, které mluvčí využívá k charakteristice příbuzenského vztahu (referenční termíny), nebo k oslovení konkrétního příbuzného (adresné termíny). Mezi jednotlivými kulturami se objevují odlišnosti v klasifikaci příbuzných. Příbuzenské termíny tudíž nejsou univerzální, ale reflektují přesvědčení každé kultury o podstatě a charakteru příbuzenských vztahů. Souhrn příbuzenských termínů užívaných určitou kulturou vytváří systém příbuzenské terminologie.¹⁰

⁸ SKUPNIK, *Antropologie příbuzenství*. Praha 2010, s. 347-348.

⁹ Tamtéž, s. 349.

¹⁰ SKUPNIK, *Antropologie příbuzenství*. Praha 2010, s. 330-333.

Rozlišujeme několik typů systémů příbuzenských terminologií. L. H. Morgan rozdělil příbuzenské terminologie na dva základní typy – klasifikační a deskriptivní. Klasifikační příbuzenské terminologie se vyznačují tím, že nerozlišují mezi lineárními a kolaterálními příbuznými, tzn. pro bratra otce je použit stejný termín jako pro otce. Druhým typem je systém deskriptivní, který rozlišuje kolaterální a lineární příbuzné, tzn. pro otce a jeho bratra existují samostatné termíny. S tímto systémem se můžeme setkat v evropských jazycích. Na nedokonalost rozdělení příbuzenské terminologie na dva systémy poukázal A. L. Kroeber, který svá tvrzení podkládá faktem, že i deskriptivní systém využívá klasifikačních termínů. Místo sledování kolaterálů a lineárů navrhl sedm kritérií příbuzenské distinkce (vzdálenosti). K těmto kritériím patří generace, relativní věk, decedence, pohlaví, bifurkace, afinita, kolateralita, polarita.¹¹ O těchto kritériích se nebudu podrobněji rozepisovat, neboť to není cílem této práce.

Ruština a čeština jsou slovanské jazyky a patří k indoevropské jazykové skupině. Oba tyto jazyky vychází ze společného praslovanského jazyka. V důsledku tzv. stěhování národů se Slované dostali na Balkánský poloostrov a do střední Evropy. V průběhu času docházelo k diferenciaci původního praslovanského jazyka u jednotlivých kmenů. Tímto způsobem vznikly tři skupiny slovanských jazyků: východní, jižní a západní. Češtinu řadíme k západní skupině, zatímco ruštinu k východní. I přes diferenciaci můžeme stále najít v ruštině a češtině mnoho společných slov, odvozovacích přípon a předpon a také značný počet společných gramatických tvarů.¹² To se týká také pojmenování příbuzenských vztahů. V obou jazycích můžeme najít něco společného, ale během vývoje se mezi pojmenováními vytvořily i odchylky.

3. Pokrevní příbuzní

Jak jsem již nastínila v úvodu, budu v analýze jednotlivých příbuzenských pojmenování postupovat od nejbližších příbuzných až po ty nejvzdálenější. Z tohoto důvodu se bude první kapitola věnovat analýze pojmenování pokrevních příbuzných. K pokrevním příbuzným patří pojmenování otec, matka, dítě, syn, dcera, bratr, sestra, vnuk, pravnuk, děd, bába, strýc, teta atd. K této skupině patří také označení nevlastních

¹¹ SKUPNIK, *Antropologie příbuzenství*. Praha 2010, s. 334-339.

¹² HORÁLEK, K. *Úvod do studia slovanských jazyků*. 2. doplněné vyd. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1962. s. 39, 54-55.

příbuzných, kteří zastávají roli příbuzných pokrevních např. otčím, matka, pastorek, pastorka.¹³

3.1. Rodiče

Příbuzenské pojmenování rodiče v sobě zahrnuje otce a matku. Samotné pojmenování rodiče se řadí k novějším. Ve starších dobách byl v rodině důležitý pouze otec, proto se dříve místo pojmu rodiče používalo např. „otcové“, „roditelé“, „otec a máť.“ V ruštině se pro označení rodičů používá výraz родители. Jak ruský, tak český ekvivalent vznikl jako odvozenina od praslovanského výrazu rodъ.¹⁴

Ve slovanských jazycích se pro otce používá několik pojmenování. V ruském jazyce se můžeme setkat s výrazy отец, папа, батюшка, батя, родитель. Батюшка je zastaralé a používá se spíše ve folklóru. Батя patří mezi ukrajinismy a používá se pouze v některých oblastech. Татя je obecný výraz a s pojmenováním родитель se můžeme setkat především v knižní tvorbě. Папа je hovorový výraz. V češtině se kromě slova otec vyskytuje velmi časté pojmenování táta, tatínek, expr, taťka.¹⁵ Kromě těchto tvarů se v obou jazycích můžeme setkat s jinými výrazy a odlišnostmi, způsobenými dialekty.¹⁶

Tato označení pro otce vytlačila staré indoevropské pojmenování *patēr, které se používalo v právní, náboženské a slavnostní řeči.¹⁷ Někteří vědci se domnívají, že pojmenování *patēr, neoznačovalo otce, jako fyzickou osobu, ale mělo abstraktnější význam. Používalo se např. pro označení hlavy rodiny, nebo v souvislosti s náboženskou tematikou. Mezi vědci existuje také rozkol v názoru, zdali mělo slovo *patēr vliv na pojmenování otce v slovanských jazycích. Ti, kteří zastávají názor, že slovo *patēr mělo vliv své tvrzení dokládají na slově strýc, které dle jejich názoru vzniklo jako odvozenina z indoevropského slova *ptruv-jo-s (podrobněji v kapitole o strýci).¹⁸

¹³ Pastorek a pastorka jsou staročeská označení pro nevlastního syna a nevlastní dceru. V dnešní době se už příliš často nepoužívají. Podrobněji v knize: МАЧЕК, В.: *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 437. ISBN 8071062421.

¹⁴ Tamtéž, s. 514.

¹⁵ PALA, K. – VŠIANSKÝ, J.: *Slovník českých synonym*. 3., dopl. vyd. Praha: Lidové noviny, c2000, s. 227. ISBN 9788071064503.

¹⁶ KLJUJEVA, V. N.: *Kratkij slovar' sinonimov russkogo jazyka*. 2. ispravlennoje i dop. izd. Moskva: Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatel'stvo, 1961, s. 158.

¹⁷ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 422.

¹⁸ TRUBAČEV, O. N.: *Istorija slavjanskich terminov rodstva i nekotorych drevnejšich terminov obščestvennogo stroja*. Izdanije 2., ispravlennoje i dopolnennoje. Moskva: KomKniga, 2006, s. 20. Lingvističeskoje nasledije XX veka. ISBN 5-484-00395-4.

Ruské pojmenování отец a české otec má svůj původ v praslovanském výrazu *отць¹⁹, který vznikl z indoevropského slova *atta.²⁰ Slovo *atta je považováno za zdobnělinu v dětské řeči. Tento tvar můžeme najít v gótsčině, latině a řečtině. Ve slovanských jazycích došlo ke zjednodušení tt v t. Lze předpokládat, že ze vzniklého výrazu *ata vznikl v praslovanštině výraz отъ, отць.²¹ Ruské тата, тятя²² a české pojmenování táta je považováno za jeden z prvních projevů dětské řeči. Nevyskytuje se pouze ve slovanských jazycích, ale můžeme se s ním setkat i u jiných národů, např. lotyšské slovo tēta.²³ Stejný původ je přičítán i ruskému папа.²⁴

Etymologie slovanského výrazů bat'(j)a není zcela jasná. V ruském jazyce může slovo батюшка označovat nejen otce jako rodiče, ale také otce duchovního, ve významu kněze.²⁵ V češtině se neseťkáváme s výrazem báťa příliš často, neboť se jedná o staročeské důvěrné oslovení pro staršího bratra i jiných osob a v současné době se příliš nepoužívá.²⁶ Existují dvě základní teorie týkající se vzniku tohoto slova. První se zakládá na kolísání souhlásek p/b. Jako příklad si můžeme uvést italské výrazy pro otce padre-babbo. Ze souladu s touto hypotézou sem můžeme zařadit i indoevropský výraz *patēr a slovanský výraz bat'(j)a.²⁷ Druhá teorie je založena na domněnce, že slovo bát'(j)a vzniklo jako domácká forma slova bratr zjednodušením souhlásek na bat a následným změkčením a bat'.²⁸

Kromě pojmenování pro otce zde můžeme uvést také pojmenování pro nevlastního otce. V ruštině se pro označení nevlastního otce používá pojmenování отчим. V češtině se kromě formy nevlastní otec používá pojmenování otčím. Ruský i český výraz vznikl od stejného základu jako slovo otec. V obou jazycích je použita přípona -имъ, značící něco nevlastního.²⁹ Kromě této přípony značí nevlastní vztah také předpona pa-. S touto

¹⁹ VASMER, M.: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka III*. 2. ster. izd. Přeložil Oleg Nikolajevič TRUBAČEV. Moskva: Progress, 1987, s. 170.

²⁰ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 22.

²¹ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 422.

²² Změkčená forma (rus. тятя) se vyskytuje pouze v některých slovanských jazycích. Vědci se domnívají, že tento tvar vznikl jako familiární, expresivní odvozenina od slova тата. Podrobněji v knize: TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 24.

²³ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 637.

²⁴ VASMER, M.: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. 2. ster. izd. Přeložil Oleg Nikolajevič TRUBAČEV. Moskva: Progress, 1987, s. 170.

²⁵ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 21.

²⁶ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 48.

²⁷ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 195.

²⁸ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 48.

²⁹ Tamtéž, s. 422.

předponou se můžeme setkat u ruského výrazu *паотец* (nevlastní otec, vychovatel), nebo u bulharského ekvivalentu pro nevlastního otce (*пастрок*).³⁰

Ruské *мать* i české matka mají stejné kořeny, a to v indoevropském slově **mater*. Základ slova tvoří dětské žvatlání *mama*, z něhož byla podržena jen jedna slabika a připojena přípona *-ter -*, která se vyskytuje i u jiných příbuzenských názvů (např. u indoevropského slova *pater*). V ruštině můžeme původní indoevropský základ **mater* vidět ve všech pádech kromě nominativu a akuzativu singuláru (nom. *мать*, gen. *матери*). Místo slova matka se v běžné mluvě jak v ruštině, tak češtině používá slovo *мама*, popř. *мáма*. Dříve se místo pojmenování matka používala starší forma *мати* gen. *матеře*. Matka je tvar novější a původně sloužil jako domácká zdvořilost. Od kmene *mater-* jsou odvozena slova jako např. *mateřin*, *mateřství*, *materník*.³¹

V praslovanském jazyce neexistovalo slovo, které by označovalo macechu. Toto pojmenování vzniklo odvozením od základu *mat-* a připojením přípon *-jecha -jocha -jacha -jucha – jicha*. V každé oblasti postupně převládla jiná přípona, proto se pojmenování pro macechu v jednotlivých slovanských jazycích nepatrně liší (ukr. *мачуха*, bělorus. *мачаха*, *мачыха* atd.³²). V ruštině se používá *мачеха*, *мачиха*.³³ V českém jazyce se používá spisovná forma *macecha*, v některých oblastech se můžeme setkat také s *macocha*.

3.2. Dítě

Na rozdíl od jednotlivých pojmenování pro syna a dceru, které jsou ve všech indoevropských jazycích odvozené od stejného základu, obecné označení pro dítě se v nich značně liší. Z tohoto důvodu se předpokládá, že první vznikla označení pro syna a dceru a obecný termín pro děti zahrnující obojí pohlaví, vznikl až později.³⁴ Předpokládá se, že k tomu došlo až po období baltoslovanské jednoty, kdy došlo k oddělení slovanské a

³⁰ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 29.

³¹ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 355.

³² TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 33.

³³ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 346.

³⁴ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 35.

baltské větve.³⁵ Toto své tvrzení opírají vědci na rozdíl pojmenování dítěte v litevštině a slovanštině (litev. vaikas, slov. děťe).³⁶

České pojmenování dítě vzniklo ze praslovanského výrazu *dětę. Předpokládá se, že toto označení vzniklo z indoevropského *dhē, které v překladu znamená sáti.³⁷ V ruštině existuje od tohoto základu ekvivalent дитя, které se v současné ruštině pokládá za zastaralé a používá se v knižním a básnickém stylu. Nejpoužívanějším pojmenováním pro dítě je v současné ruštině ребёнок. Základem ruského výrazu ребёнок je praslovanské *orbъ, ze kterého ve východní a západní větvi vzniklo robъ, a v jihoslovanské rabъ. V ruštině došlo kvůli asimilaci hlásek ke změně z *роб na *реб.³⁸ Význam praslovanského výrazu *orbъ je „malý“.³⁹ V češtině od tohoto základu existuje označení pro dítě robě, robátko.

Jak již bylo na začátku této kapitoly naznačeno, na rozdíl od označení pro dítě, které se v jednotlivých indoevropských jazycích liší, označení pro syna vzniklo ve všech slovanských jazycích z praslovanského výrazu synъ. Toto označení se vyvinulo z indoevropského slova *sūnus. Na rozdíl od ostatních příbuzenských pojmenování, je etymologie tohoto slova vyjasněna a jazykovědci přijata. Základem indoevropského slova *sūnus je slovo *seu-, *su-, které v překladu znamená rodit, plodit.⁴⁰

V ruštině i češtině se můžeme setkat se slovy odvozenými od základu syn, které označují další příbuzenská pojmenování. V ruštině k těmto odvozeným pojmenováním patří starší nebo nářeční výrazy jako např. сыновец, сыновица (v současné ruštině se používají spíše výrazy племянник, племянница, čes. synovec, neteř), сыновка (сноха, čes. snacha).⁴¹ V češtině k nim patří např. synovec (bratrův syn),

Na rozdíl od výrazu pro syna, který se v ruštině a češtině neliší, je pojmenování pro nevlastního syna značně odlišné. I když v současné době označení nevlastní syn téměř vytlačilo z povědomí lidí jednoslovný název pastorek, považují za vhodné se o tomto

³⁵ Baltoslovanská jednota je období, kdy podle vědců se baltská a slovanská větev sblížily natolik, až došlo ke vzniku baltoslovánštiny. Toto své tvrzení vědci opírají na skutečnosti, že si je baltská a slovanská větev podobnější, jak ostatní větve indoevropských jazyků. Podrobněji v knize: HORÁLEK, K. *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha 1962. s. 71.

³⁶ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 35.

³⁷ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 117-118.

³⁸ VASMER, M.: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. 2. ster. izd. Přeložil Oleg Nikolajevič TRUBAČEV. Moskva: Progress, 1987, s. 453.

³⁹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 39.

⁴⁰ Тамтэж, s. 48.

⁴¹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 50-51.

výrazu zmínit, neboť zde mezi ruštinou a češtinou existují rozdíly. Ruský výraz пасынок, který se vyvinul ze slovanského pasynъкъ, je na první pohled, stejně jako výraz pro syna, odvozený z indoevropského slova *sūnus. Naproti tomu základem pro české slovo pastorek bylo slovanské slovo pastorъкъ, které není pro východoslovanskou větev typické. Současní jazykovědci se domnívají, že se tento tvar do západoslovanské větve dostal od jižních Slovanů. Toto své tvrzení se snaží opřít o bulharské slovo пастрок, které v překladu znamená nevlastní otec.⁴² U obou těchto výrazů můžeme pozorovat předponu pa- označující nevlastní vztah.

Pojmenování pro dceru vychází ve všech slovanských jazycích z praslovanského výrazu dьkti, který se vyvinul z indoevropského tvaru *dhugh̥ter. Stejně jako u dalších indoevropských příbuzenských pojmenování jako např. *mater, *pater je zde přítomna přípona -ter. Během vývoje došlo v některých indoevropských jazycích k odklonu od kmenu na r, což umožnilo vznik nových tvarů, např. něžné oslovená (rusky дочка). Spisovná ruská varianta pojmenování pro dceru je дочь. Kromě toho se můžeme setkat s nářečními výrazy jako дочи, дочерь, дочуха. Přestože se etymologové snažili objasnit význam základu, do dnešních dob není přesně jasný. Objevily se také pokusy spojit výraz *dhugh̥ter se sanskrtským výrazem duhitār i duh, který v překladu znamená dojit.⁴³ České pojmenování dcera se řadí k novotvarům, které vystřídalo staročeský výraz dci, gen. dcěře.⁴⁴

Stejně jako u označení pro nevlastního syna existují i u označení pro nevlastní dceru rozdíly. V ruštině se pro nevlastní dceru používá označení падчерица, hovor. падочка, падчерка, падчеруха. Tento tvar vznikl připojením předpony pa- k praslovanskému výrazu dьkti.⁴⁵ Český výraz pastorka vznikl ze slovanského pastorъka (viz výše).

Syn a dcera jsou označení pro děti ze strany rodičů. Mezi sebou se děti označují jako bratr a sestra. Stejně jako u předchozích označení pro syna a dceru je označení pro bratra ve většině indoevropských jazycích stejné, neboť vzniklo z indoevropského slova *bhr̥tēr. V praslovanštině se z něho vyvinul výraz bratrъ, братъ. Kromě samotného označení pro bratra existuje ve slovanských jazycích mnoho slov od tohoto slovního základu odvozených. V ruštině je to např. брательница (родственица, čes. příbuzná),

⁴² TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 53.

⁴³ Tamtéž s. 54-56.

⁴⁴ МАШЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 112.

⁴⁵ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 57-58.

братан, братанич (брат, čes. bratr), братаниха (жена братана, bratrova manželka), братанник, братенек (двоюродный брат, bratranec), двухродный братан (троюродный брат, bratranec z druhého kolena), братейко, братуха брателко (брат, bratr) atd.⁴⁶

V češtině se z odvozenin od tohoto slovního základu používá nejčastěji pojmenování bratranec. Slovo bratranec ve staročeštině označovalo bratrova syna a mohlo se vyskytovat také ve formě bratran. Bratrova dcera byla analogicky bratrana, bratranice.⁴⁷ V současné češtině pojmenování bratranec znamená syn strýce či tety a dcera strýce či tety se označuje jako sestřenice. Bratrův, sestřin syn je označován jako synovec a bratrova, sestřina dcera jako neteř.

Sourozenec ženského pohlaví se označuje jako sestra. Slovo sestra můžeme nazvat všeslovanským, neboť se ve všech slovanských jazycích zachoval základ praslovanského slova *sestra (např. rus. сестра, pol. siostra, čes. sestra).⁴⁸ Základem pro praslovanské *sestra byla indoevropská forma *sʷesr- (r-kmen). Ve slovanských jazycích došlo v označení pro sestru k zániku ʷ, ke stejnému jevu došlo také např. v litev. sesuō. K zachování ʷ, došlo např. v ruském свекровь.⁴⁹ Dále došlo při vývoji k přechodu od r-kmene k ā-kmenům a u slovanských jazyků se začalo objevovat vkladné -t-.⁵⁰

V ruštině a češtině existuje i od tohoto označení spousta odvozenin, které slouží jako pojmenování dalších příbuzných. V ruštině je to např. сестреница, сестреница, сестрейка, сестрия (двоюродная сестра, čes. sestřenice), сестреница, сестрична, сестрина (доч сестры, neteř), пасестра (двоюродная сестра, sestřenice) atd. Avšak ne vždy musí odvozeniny od slova sestra označovat osoby, které jsou s námi v příbuzenském vztahu, např. сеструхна (нянька, chůva), посестрина, посестра (подруга; товарка, přítelkyně; kamarádka). Kromě toho se můžeme v ruštině setkat s označeními sestry, které nejsou odvozené od praslovanského slova *sestra. K nim patří např. ruské nářeční няня (čes. starší sestra). Trubačev ve své knize uvádí možnost, že by mohlo jít o odvozeninu z kořene пап-/п'ап', od kterého jsou odvozené i jiné slovanské příbuzenské pojmenování např. luž. пап (čes. otec), nebo ukr. нянька (čes. matka).⁵¹

⁴⁶ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 61.

⁴⁷ МАШЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 64.

⁴⁸ Tamtéž, s. 541-542.

⁴⁹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 64-65.

⁵⁰ МАШЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 542.

⁵¹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 67-68.

V češtině se k odvozeninám řadí např. staročeské sestřenec (sestrin syn), z toho odvozené novočeské sestřenice (sestrina dcera). Z pohledu dětí bylo používáno staročeské tětenec (potomek tety). Kromě toho existují různé odvozeniny, které jsou typické pouze pro některé nářečí např. jihočeské sestřina (sestřenice). Z těchto pojmenování se nejčastěji používá označení sestřenice, u kterého došlo k posunu významu z dcery sestry na dceru tety.⁵²

3.3. Prarodiče

V této podkapitole se dostáváme ke vzdálenějším lineálům, které můžeme souhrnně označit jako prarodiče. Tento pojem v sobě zahrnuje otce a matku našich rodičů, pro které existuje pojmenování baba a děd.⁵³ V ruštině se používá pojmenování баба, бабка, бабушка a дед, дедушка. Kromě toho se můžeme v ruských dialektech setkat s formami jako např. батинька, старый тятя, které označují dědu, ale jsou odvozeny od pojmenování pro otce.⁵⁴ V současné hovorové češtině se běžněji používají odvozeniny s různou citovou platností např. babka, babička, bábinka, bábuška, babizna nebo dědek, dědoušek, dědeček V této kapitole můžeme také zmínit všeslovanskou předponu pra-, díky které můžeme pojmenovat i vzdálenější předky. Tato předpona má význam „před“ ve významu časovém a můžeme ji upozorovat už v samotném souhrnném slově prarodiče (podob. prababička, pradědeček).⁵⁵

Indoevropské pojmenování pro děda není definované. Kvůli odlišnostem mezi jednotlivými indoevropskými jazyky se vědci domnívají, že označení pro děda vzniklo až později. V germánských jazycích je děd označován jako „velký otec“, např. angl. grandfather, něm. Großvater.⁵⁶ Ve slovanských jazycích je pojmenování pro děda podobné (pol. dziad, stsl. дѣдъ, rus. дед). Řadí se ke sloům, která vznikla dětským žvatláním (podob. máma, táta), ale liší se od nich kvalitou samohlásky a neúplným zdvojením.⁵⁷

Způsob pojmenování báby se od předchozích pojmenování děda příliš neliší. Stejně jako u děda je slovo bába považováno za výsledek dětského žvatlání a vzniklo zdvojením otevřené slabiky s nejsnadnější samohláskou a s retnicí b. Hlásku b dokážou děti vyslovit

⁵² MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 541.

⁵³ Tamtéž, s. 113.

⁵⁴ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 71.

⁵⁵ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001, s. 494. ISBN 80-85927-85-3.

⁵⁶ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 68-69.

⁵⁷ REJZEK, *Český etymologický slovník*. Voznice 2001, s. 123-124.

poměrně brzy. V germánských jazycích se stejně jako u děda můžeme setkat s pojmenováním báby, které v překladu znamená „velká matka“, např. angl. grandmother.⁵⁸

3.4. Vnuk

Slovo vnuk, a od něj odvozené fem. vnučka, se řadí stejně jako děd k novějším pojmenováním. Předpokládá se, že vznik těchto dvou termínů mohl spolu souviset, neboť už v dávných dobách lidé věřili, že do narozeného dítěte přechází duch nedlouho předtím zemřelého člena rodu (převážně děda). Následkem bylo také to, že vnukovi se často dávalo jméno po dědovi. Věřilo se, že tímto způsobem přejdou na dítě tělesné a duševní vlastnosti jeho předka.⁵⁹

Z praslovanského slova *vъnukъ se odvodilo pojmenování pro vnuka ve všech slovanských jazycích (rus. внук, ukr. онук, polsk. wnuk, čes. vnuk). Patří sem také ruské nářeční výrazy мнук, мнучонок, které vznikly díky lokálním fonetickým změnám. Teorii o souvislosti mezi vznikem pojmenování pro děda a vnuka se snaží Trubačev dokázat právě na výzkumu praslovanského výrazu *vъnukъ. Domnívá se, že počáteční v- je protetická hláska, která byla přidána před ъ, neboť tato redukovaná indoevropská samohláska *ā se nemohla nacházet na začátku slova. Indoevropské *ān- můžeme najít také v jiných příbuzenských pojmenování např. lat. anus (čes. stařena), nebo něm. Ahn (čes. děd).⁶⁰

3.5. Teta a strýc

V indoevropských jazycích existují speciální pojmenování rozlišující mezi sestrou matky a otce a bratrem matky a otce. Toto rozlišení se nám zachovalo např. v latině, kde pro strýce existují pojmenování patruus (bratr otce), avunculus (bratr matky) a pro tetu amita (sestra otce) a matertera (sestra matky). Ve slovanských jazycích se v příbuzenské terminologii rozlišuje bratr otce (*stryjъ) od bratra matky (*ujъ).⁶¹

Existuje několik etymologických teorií o původu pojmenování strýc. Nejpravděpodobnější se jeví teorie založená na domněnce, dle které se praslovanské

⁵⁸ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 39-40.

⁵⁹ Tamtéž, s. 696.

⁶⁰ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 73-74.

⁶¹ Tamtéž, s. 79.

*stryjъ vyvinulo ze starobylého názvu pro strýce *ptruv-jo-s, odvozeného od indoevropského výrazu pro otce *patēr. Došlo zde k nepřímému vývoji pt > st.⁶² Ostatní etymologické teorie se jeví jako nepravděpodobné. Patří k nim např. teorie France Miklošiče, který se pokusil spojit stryjъ s litevským strujus (stařec).⁶³

Praslovanský výraz *ujъ souvisí s lat. avunculus (bratr matky) odvozeným od lat. avus (děd). Lat. avus je považováno za odvozeninu od indoevropského slova *auos, které původně označovalo patrně otce i bratra matčiny matky.⁶⁴ V ruštině existovalo pro strýce ze strany matky pojmenování уй nebo вуй.⁶⁵

Ve východoslovanských jazycích postupem času zanikly oba výrazy pro strýce a nahradil je společný výraz дядя. V minulosti mohl дядя označovat také otce. Předpokládá se, že tento výraz vznikl jako odvozenina od stsl. дѣдъ. V ruských nářečích se můžeme setkat s různými odvozeninami od дядя mající význam „manželka strýce“ např. дедина, дединка, дединушка, дедна, дядина, дядинка.⁶⁶

V češtině existuje jak příbuzenské pojmenování strýc, tak i ujec. Dosud se s ním můžeme setkat v některých nářečích např. jihočeské ujka. V současné češtině však dochází k vytěšňování staročeského výrazu ujec, a k jeho nahrazování nerozlišujícím výrazem strýc. Stejně tak ujčina (žena matčina bratra) je nahrazována výrazem teta.⁶⁷ Kromě strýc, strýček (vulg. strejc, strejda) se můžeme setkat s různými variantami typickými pouze pro některá nářečí např. lašsky stryk, stryjoch. Manželka strýce, či jeho sestra se v současné češtině označují jako teta. Ve staročestíně pro ně existovalo pojmenování stryna, které vzniklo jako odvozenina od strýc. V některých nářečích se využívají i jiné odvozeniny, např. valašsky strnička (teta bratrance).⁶⁸

Označení pro manželku strýce má ve všech slovanských jazycích základ v psl. výrazu *teta. Patří podobně jako táta, máma, bába ke skupině dětských žvatlavých slov.⁶⁹ Avšak bylo vytvořeno dospělými a dětem vnuceno. Vzniklo zdvojením souhlásek jako táta, ale e na rozdíl od prvních dětských výtvorů s a, předpokládá další stupeň artikulačních

⁶² MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 584.

⁶³ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 81.

⁶⁴ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 667-668.

⁶⁵ VASMER, M.: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka IV*. Moskva 1987, s. 155.

⁶⁶ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 85.

⁶⁷ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 667-668.

⁶⁸ Tamtéž, s. 584.

⁶⁹ REJZEK, *Český etymologický slovník*. Voznice 2001, s. 659.

schopností. V ruštině тѣтя, тѣтка, тѣтушка, v nářečích také тѣта, тѣтенька, тетюха.⁷⁰ V češtině se používají tvary teta, tetka, tetička.⁷¹

3.6. Synovec a neteř

Pro potomky sourozenců existuje v češtině označení synovec a neteř. Slovo synovec je odvozené od pojmenování syn. Jedná se o nepůvodní slovo, které pravděpodobně nahradilo *bratrovec, bratranec = bratrův syn.⁷² Kromě toho se ve staročestně používal výraz sestřěnc ve významu syn sestry.⁷³ S vývojem označení neteře je to komplikovanější. Samotné slovo neteř je novočeské. Poprvé se objevuje jako padělaná glosa v Mater verborum, odtud přejato a dáno mu skloňování gen. neteře, dat. k neteři. V církevní slovanštině a staroruštině existuje výraz netii (bratrův nebo sestřin syn).⁷⁴ Jedná se o odvozeniny z indoevropského slova *nepot-, *anepōtios, mající v indoevropských jazycích význam vnuka a synovce. Isačenko se tuto variabilitu významů slov odvozených od jednoho základu pokouší objasnit teorií, že v minulosti se termíny označující synovce a neteř nepoužívaly ve všech jazycích se stejným významem jako v současnosti. Synovci a neteřemi se označovali potomci sourozence opačného pohlaví. Potomci sourozence stejného pohlaví se označovali jako synové a dcery. Slovo *nepot původně označovalo prasynovce (rus. внучатые племянники) tzn. vnuky, vnučky sestry muže nebo bratra ženy.⁷⁵ „Нетрудно понять, почему в ряде языков (напр. в санскрите, в латинском и т. д.) слово, обозначавшее первоначально <внучатого племянника>, стало обозначать <внука>: Этот семантический переход связан с устарением института авнукюлата. Более сложным представляется объяснить семантический переход <внучатый племянник> - <племянник> (в первом поколении), представленный другими языками (славянскими, германскими и др.)“⁷⁶

Z pohledu morfologie je slovo *nepot- tvořeno ze záporu ne- a indoevropským *pot- (ve významu starší muž, otec).⁷⁷ U Slovanů bylo *nepot- rozšířeno o -ij-, přitom bylo -pot- oslabeno v -pt-. V ide. neptí došlo k záměně pt > st a vzniklo slovanské nesti,

⁷⁰ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 86.

⁷¹ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 642.

⁷² Tamtéž, s. 599.

⁷³ Tamtéž, s. 541-542.

⁷⁴ Tamtéž, s. 397.

⁷⁵ ISAČENKO, A. V.: *Indoeuropejskaja i slavjanskaja terminologija rodstva v Svete marksistskogo jazykoznanija*. In. *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*. Praha: Euroslavica, 1953, s. 67-68.

⁷⁶ Tamtéž, s. 69.

⁷⁷ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 77.

gen. nestere, to pak přešlo k a-kmenům, za základ nového a-kmene byly vzaty r-kmeny (z nepřímých pádů).⁷⁸

V současné ruštině se pro označení synovce, neteře používají výrazy племянник, племянница, které vznikly mnohem později. Označení племянник měl původně význam příbuzný, soukmenovec.⁷⁹ Dříve existovaly v ruštině výrazy, označující neteř synovce, které byly odvozené od jiných příbuzenských pojmenování, v současnosti se tyto výrazy pokládají za zastaralé a nepoužívají se. K těmto výrazům patří např. сестреница, сестрична, сестрина atd.⁸⁰

3.7. Bratranec a sestřenice

I když jsem se pojmenováním pro bratrance a sestřenici věnovala částečně už v podkapitole Dítě, pro přehlednost jsem vytvořila také podkapitulu samostatnou.

V ruštině existuje pro bratrance a sestřenici několik pojmenování. První a nejčastější variantou je pojmenování двоюродный брат a двоюродная сестра. „Двоюродный – состоящий в родстве по деду или бабушке.“⁸¹ Další možností je кузен a кузина. Tato pojmenování jsou odvozena z francouzských pojmenování cousin, cousine.⁸² Dalšími variantami jsou pojmenování odvozená od slov брат a сестра, stejně je tomu také v českém jazyce, např. rus. братаник, čes. bratranec (viz kapitola Děti). Další možnost je zastaralá a byla typická pro staroruštinu a staročestinu. Touto variantou je odvození pojmenování od označení pro tety a strýce, např. staroruské стрыичичь⁸³, staročeské strýčenec, strýčena atd.⁸⁴

Dále bych v této podkapitole chtěla objasnit, jak je to v ruštině a češtině s označením vzdálenějších bratranců a sestřenic. Pro jejich pojmenování se v ruském jazyce používá spojení slov брат a сестра se slovy троюродный, четвероюродный atd.

⁷⁸ МАСНЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 397.

⁷⁹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 78-79.

⁸⁰ Tamtéž, s. 67.

⁸¹ ЛОПАТИН, В. В. - Л. Е. ЛОПАТИНА. *Russkij tolkovyj slovar': Einsprachiges Lernwörterbuch Russisch*. Berlin: Langenscheidt, c1994, xiii, s. 118. ISBN 3468490224.

⁸² VASMER, M.: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka 2*. Moskva 1987, s. 402.

⁸³ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 80.

⁸⁴ LUTONSKÝ, B.: *Lexikon genealoga*. Praha: Vydal vlastním nákladem Boleslav Lutonský, 2003, s. 323. ISBN 8023895575.

„Троюродный брат (сын двоюродного брата или двоюродной сестры одного из родителей).“⁸⁵

V běžné češtině se pro tyto příbuzné používají termíny „vzdálení“ bratrance a sestřenice, nebo se označují jako bratrance a sestřenice „z xtého kolene“. Na českém venkově byly donedávna posledními speciálně označovanými příbuznými děti bratraců a sestřenic. Pojmenování pro tyto příbuzné vznikly jako odvozeniny z označení pro bratrance a sestřenici, ale žádný z těchto tvarů není plně zakotven ve spisovném jazyce. Patří k nim např. malí bratrance, plané sestřenice, popř. bratranecké, sestřenské děti, dále předponové odvozeniny typu polobratrance, probratrance, podsestřínata, nebo zdobněliny sestřeničky, bratranečci, bratránata, bratránčata a sestřínata, sestřěňátka.⁸⁶ Jelikož jsou tato označení ve většině případů dost nejasná, antropologové je označují jako první bratrance a sestřenice, jejich potomky jako druhé bratrance a sestřenice atd.⁸⁷ V lidovém jazyce se můžeme kromě těchto pojmenování setkat také s jednoslovnými označeními, vycházejících z přídavného jména vlastní. K těmto odvozeninám patří např. vlastník, vlastníčka, vlastníček a kolektivní vlastníata, vlátnata. Tyto pojmenování jsou typická pro Moravu.⁸⁸ Na střední Moravě se můžeme v setkat s označením vlasník, fem. vlasnice, které označuje druhé bratrance a sestřenice (syna nebo dceru bratraců jednoho z rodičů).⁸⁹

4. Afinní příbuzní

Afinní příbuzenství je někdy charakterizováno jako příbuzenství nepokrevní, kdy jsou osoby vzájemně spojeny sňatkem. Na rozdíl od pokrevních příbuzných, kteří jsou definováni na základě biologie, u afinity se předpokládá, že podléhají jen kulturním pravidlům. Ne ve všech společnostech jsou pokrevní a nepokrevní příbuzní tak striktně oddělováni a stavěni do protikladu. V některých společnostech jsou někteří pokrevní příbuzní považováni za ideálního afinního příbuzného (manželství bratraců a sestřenic). Kromě toho v základě každého pokrevního příbuzenství stojí příbuzenství afinní.⁹⁰

⁸⁵ LOPATIN – LOPATINA. *Russkij tolkovyj slovar'*. Berlin c1994, s. 718.

⁸⁶ Naše řeč – Vlastníci, vlastníci, vlastníata. Naše řeč - Základní informace [online]. Copyright © 2011 [cit. 30.03.2017]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6172>

⁸⁷ SKUPNIK, *Antropologie příbuzenství*. Praha 2010, s. 69.

⁸⁸ Naše řeč – Vlastníci, vlastníci, vlastníata. Naše řeč - Základní informace [online]. Copyright © 2011 [cit. 30.03.2017]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6172>

⁸⁹ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 693.

⁹⁰ SKUPNIK, *Antropologie příbuzenství*. Praha 2010, s. 196-197.

Při prvním pohledu na pojmenování afinních příbuzných v indoevropských jazycích je jasné, že vznikla mnohem později než termíny označující pokrevní příbuzné, neboť se od sebe v jednotlivých jazycích značně liší. Isačenko si pozdní vývoj těchto termínů vysvětluje tak, že v dřívějších dobách, kdy docházelo ve společnosti ke svazkům mezi pokrevními příbuznými (např. bratřenci a sestřenicemi), nebylo třeba speciálních termínů pro afinní příbuzné, neboť se nadále označovali termíny pokrevními.⁹¹ V některých jazycích dochází k přenosu starých pojmenování pokrevních příbuzných na afinní příbuzné, např. v bulharštině se v některých nářečích můžeme setkat s výrazem дядо, баба označující tchána a tchýni.⁹²

V ruštině se vztah mezi rodinami manželů nazývá свойство. S kořenem tohoto slova vyjádřeným indoevropským zájmenem *sue-, *suo, jsme se mohli setkat také u terminologie pokrevního příbuzenství ind. *suesor (čes. sestra).

4.1. Ženich a nevěsta

Ženich je označení pro muže, který se chystá uzavřít sňatek, nebo dosáhl věku, ve kterém je možné uzavřít manželství.⁹³ V ruštině a češtině vzniklo toto slovo ze stsl. ženichъ (rus. жених, čes. ženich). V Etymologickém slovníku jazyka českého se vznik tohoto slova spojuje s bahuvrhíiovou (přivlastňovací) složeninou *moldo-ženъ, ze kterého odvozením vznikl původní tvar *moldo-ženъникъ, ve významu mající mladou ženou. Tento dlouhý tvar byl zkracován vypuštěním první části a jeho konec byl pozměňován familiárními příponami např. (např. přípona ch).⁹⁴ Oproti tomu Trubačev považuje pojmenování ženich za odvozeninu od slovesa ženi-ti. Jelikož se označení ženicha mezi indoevropskými jazyky podstatně liší, předpokládá se jejich pozdější vznik (např. litev. jaunikis, něm. Bräutigam, angl. bridegroom).⁹⁵

Pojmenování nevěsta označuje nejen ženu v den její svatby, ale také ženu nedávno vdanou.⁹⁶ Jedná se o všeslovanský pojem, tudíž se s ním můžeme setkat ve všech slovanských jazycích (rus. невеста, čes. nevěsta). Stejně jako u ženicha vzniklo toto

⁹¹ ISAČENKO, A. V.: *Indoeuropejskaja i slavjanskaja terminologija rodstva v Svete marksistskogo jazykoznanija*. In. *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*. Praha: Euroslavica, 1953, s. 72.

⁹² TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 88.

⁹³ LOPATIN – LOPATINA. *Russkij tolkovyj slovar'*. Berlin c1994, s. 151.

⁹⁴ МАШЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 725.

⁹⁵ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 96-97.

⁹⁶ МАШЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 398.

pojmenování později a v jednotlivých indoevropských jazycích se liší.⁹⁷ V minulosti se vedly spory o vznik tohoto pojmenování. Nejvíce rozšířená byla domněnka, že nevěsta znamená „neznámá“ (věsta je odvozenina od věděti), neboť přichází k oltáři zahalena závojem. Tento výklad se v dnešní době pokládá za nepravděpodobný. V současnosti se vědci přiklání k hypotéze, že pojmenování vzniklo spojením slov nevě vьsta (nedávno vdaná), kdy nevě je adverbium od невъ (později se změnilo na новъ=nový). U вьsta došlo k haplogickému zániku slabiky вь, a jedná se o odvozeninu od вьдати > vdáti se. V některých nářečích je nevěsta označením pro snachu.⁹⁸

4.2. Manžel a manželka

V ruštině se k označení manžela používá муж, супруг, благоверный, половина. Супруг je oficiálnější podoba, poněkud zastaralá. Благоверный se často používá s zájmenem мой, a na rozdíl od муж a супруг má ironický nádech. Половина se používá nejen pro manžela, ale také pro manželku.⁹⁹ V češtině se používá ekvivalent „moje polovička.“ V ruštině na rozdíl od češtiny označuje pojmenování муж pouze manžela, osoba mužského pohlaví se nazývá jako мужчина, v češtině má pojmenování muž oba významy. Jde o všeslovanský výraz, který se vyvinul ze stsl. мъжь, které má základ v ide. *man-. Tento základ můžeme najít také v něm. Mann. Od pojmenování muž je odvozeno stč. mužatka (vdaná žena).¹⁰⁰

Pojmenování manžel (od toho odvozeno manželka) se v ruštině nepoužívá. Toto pojmenování vzniklo ze staročeského malžen. V předhistorické době češtiny (ještě před přesmykem likvid) existoval pravděpodobně výraz *maldo-ženьstvo. Postupem času byl tento termín zkrácen vypuštěním slabiky do. Tak vzniklo stč. malženstvo, kde u al neproběhl likvidový přesmyk. Malženstvo označovalo nejen manželský stav, ale také mladý manželský pár. Z tohoto důvodu vznikly zpětné útvary malžen a malženka, u kterých došlo k přesmyku l-n > n-l.¹⁰¹ Dalšími možnými označeními pro manžela v češtině je muž a knižní výraz choť.¹⁰²

⁹⁷ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 90, 94.

⁹⁸ МАШЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 398.

⁹⁹ КЛJUJEVA, V. N.: *Kratkij slovar' sinonimov russkogo jazyka*. Moskva 1961, s. 125-126.

¹⁰⁰ МАШЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 384.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 351.

¹⁰² PALA – VŠIANSKÝ, *Slovník českých synonym*. Praha 2000, s. 146.

Slovo *choť* označuje nejen manžela, ale může označovat také manželku. Staročeské *chot* (manžel, ženich, milenec). V etymologii tohoto výrazu se české etymologické slovníky rozcházejí. Podle etymologického slovníku Václava Machka, slovo souvisí s něm. *Gatte* (manžel).¹⁰³ Oproti tomu další české etymologické slovníky Jiřího Rejzka nebo Františka Kopečného a Josefa Holuba odvozují pojmenování *choť* od slovesa *chtít*, kdy *choť* označuje chtěnou, vytouženou osobu, manžela.¹⁰⁴

Pro manželku existuje v ruštině pojmenování *жена, супруга, благоверная, половина*. V češtině se jako ekvivalent pro *половина* používá moje polovička nebo moje paní. Pojmenování *žena* je všeslovanské a řadí se ke starým indoevropským pojmenováním, neboť jeho varianty můžeme najít ve všech indoevropských jazycích (kromě italštiny a baltských jazyků, kde se tato forma dochovala jen ve staropruském pojmenování *genna*).¹⁰⁵ V ruštině pojmenování *жена* označuje pouze vdanou ženu. Pro dospělou osobu ženského pohlaví se používá pojmenování *женщина*.¹⁰⁶ Oproti tomu v češtině může mít pojmenování *žena* oba významy.¹⁰⁷ Kromě toho se v češtině používají výrazy *manželka* a *choť* (viz výše).

Po smrti manžela se manželka začne označovat pojmenováním *vdova*. Od toho odvozené pojmenování *vdovec* vzniklo až mnohem později, neboť v době patriarchální neznaly pojem „*vdovec*“. Oproti tomu *vdovství* bylo velmi časté a vyjadřovala se jím bezbrannost a bídný život. Jedná se o všeslovanský pojem (rus. *вдова*, čes. *vdova*), který vznikl odvozením z praslovanského *ъdova*. Ovšem historie tohoto pojmenování je mnohem starší a táhne se až do období indoevropského jazyka, neboť jeho varianty můžeme najít ve většině indoevropských jazyků. Praslovanské *ъdova* vzniklo totiž z indoevropského **vidhevā*.¹⁰⁸

¹⁰³ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 203.

¹⁰⁴ REJZEK, *Český etymologický slovník*. Voznice 2001, s. 227.; KOPEČNÝ, F. – HOLUB, J.: *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vyd. V Praze: Státní nakladatelství učebnic, 1952, s. 141,144.

¹⁰⁵ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 106.

¹⁰⁶ LOPATIN, V. V. – LOPATINA L. E.: *Russkij tolkovyj slovar'*. Berlin c1994, s. 151.

¹⁰⁷ ČERVENÁ, V.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2., opr. a dopl. vyd. Editor Vladimír MEJSTRÍK, editor František DANEŠ, editor Jaroslav MACHAČ, editor Josef FILIPEC. Praha: Academia, 1994c, s. 587. ISBN 8020004939.

¹⁰⁸ MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 680.

4.3. Tchán a tchýně

Pojmenování pro tchána a tchýni se v současné ruštině a češtině podstatně liší. V ruských pojmenováních se rozlišuje mezi rodiči muže a rodiči ženy, v českém jazyce k tomuto rozlišování docházelo v minulosti. V současnosti se pro tchána a tchýni ze strany manžela ustálilo pojmenování свёкор, свекровь¹⁰⁹. Tyto tvary se vyvinuly z praslovanských forem svekrъ a svekry, které vznikly z indoevropského *suekrū-s.¹¹⁰ Ve staročeštině existovaly tvary švekr a švegruše, mající význam rodiče manžela, ovšem v současné češtině se s nimi nesetkáme.¹¹¹ Slovo vzniklo podle některých vědců spojením dvou částí a to *sue- (rus. свой, čes. svůj) a kry (rus. кров, čes. krev).¹¹²

Pro rodiče manželky se v ruštině používají tvary тeсть, тeща.¹¹³ Tyto tvary mají svůj základ v praslovanském *tъstъ a *tъst-ja. Ve staročeštině existovaly se stejným významem od tohoto základu odvozené pojmenování test, tšce. Zatímco u příbuzných ze strany manžela máme zachovalé názvy prajazykové, u příbuzných ze strany manželky tomu tak není. Předpokládá se, že její příbuzenstvo žilo jinde a stýkali se málo, zatímco žena přicházela do manželovy rodiny. Z tohoto důvodu se u тъstъ předpokládá, že jde buď o výtvar pozdější slovanský, nebo že je podstatně starší a vznikl ještě v době matriarchální.¹¹⁴

V současné češtině nám staročeská pojmenování nahradilo nerozlišující pojmenování tchán (od toho tchýně). Jedná se o odvozeninu od тъstъ, kdy st bylo nahrazeno chan. Tento případ je originální a vyskytuje se pouze v češtině.¹¹⁵

Kromě toho se v ruštině můžeme setkat s různými nářečními formami např. батинька (свекор), хоровина (тeща). V češtině jsou někdy rodiče partnera nazýváni jako maminka a tatínek.¹¹⁶

¹⁰⁹ LOPATIN, V. V. - LOPATINA, L. E. *Russkij tolkovyj slovar'*. Berlin c1994, s. 612.

¹¹⁰ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 119.

¹¹¹ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 631.

¹¹² TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 124,128.

¹¹³ LOPATIN, V. V. - LOPATINA, L. E. *Russkij tolkovyj slovar'*. Berlin c1994, s. 704-705.

¹¹⁴ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 641-642.

¹¹⁵ Tamtéž

¹¹⁶ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 124,128.

4.4. Zet' a snacha

Na rozdíl od pojmenování tchán a tchýně nebo švagr, švagrová nejsou v současné ruštině a češtině u pojmenování zet' a snacha prakticky žádné rozdíly. Pojmenování zet' se řadí k starším pojmenováním, o čemž svědčí jeho rozšíření do všech slovanských jazyků bez větších rozdílů (rus. зять, čes. zet', polsk. zięć). Všechny tyto tvary vychází z praslovanského *zęť. V ruštině má toto pojmenování význam manžel dcery nebo sestry. Kromě spisovné formy зять, se můžeme setkat také s nářeční formou зятелко.¹¹⁷ V současné češtině má pojmenování zet' význam manžel dcery. Ovšem staročeský tvar zět gen. zěti mohl označovat také manžela sestry, který v současné češtině nahradilo pojmenování švagr.¹¹⁸

Stejně jako zet' se ke starším pojmenováním řadí také pojmenování snacha. V ruštině i češtině toto pojmenování označuje shodně synovu manželku. V ruštině se kromě spisovné formy сноха, můžeme setkat v nářečích s variantami сношельница, снашенница. V některých slovanských jazycích se můžeme setkat také s označením nevěsta (rus. невестка).¹¹⁹ V ruštině má pojmenování невестка význam vdaná žena, ve vztahu k manželovým příbuzným.¹²⁰ V češtině došlo k posunu významu a od 16. století se slovo nevěstka používá jako označení pro prostitutku.¹²¹ Samotné pojmenování snacha má svůj původ v praslovanském snъcha, které vzniklo z indoevropského *snusā. Jakožto označení pro manželku syna, vzniklo toto indoevropské pojmenování odvozením ze *sūnus, neboli indoevropského pojmenování pro syna. V českém jazyce se toto pojmenování objevuje až v nové době, dříve byla manželka syna nazývána jako nevěsta nebo synová. Na rozdíl od ruského jazyka se v češtině v základě slova nachází a-kmen. Tuto rozdílnost si vědci vysvětlují tím, že slovo bylo přejato ze srbochorvatštiny knižní cestou.¹²²

¹¹⁷ Tamtéž, s. 128-129.

¹¹⁸ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 714-715.

¹¹⁹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 131,132.

¹²⁰ ЛОПАТИН, В. В. - ЛОПАТИНА, Л. Е. *Russkij tolkovyj slovar'*. Berlin c1994, s. 336.

¹²¹ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 398.

¹²² Tamtéž, s. 563.

4.5. Švagr a švagrová

Pojmenování pro švagra a švagrovou jsou v ruštině a v češtině taktéž značně odlišná. Zatímco v ruštině se zachovala označení odlišující sourozence manžela (деверь, золовка) a sourozence manželky (шурин, свояченица), v češtině byla tyto pojmenování nahrazena nerozlišujícími označeními švagr a švagrová.

Bratr manžela je v ruštině označován jako деверь. Jde o starobylé, všeslovanské slovo, které na rozdíl od západoslovanské větve, kde téměř vymizelo, zůstalo zachováno ve větvi východoslovanské a jihoslovanské. Slovo vzniklo z praslovanského дѣверь.¹²³ Ve staročestíně se manželův bratr označoval jako deveř, devěř, děveř nebo deveřec.¹²⁴

Pro sestru manžela existuje v ruštině pojmenování золовка. Nejvíce se toto pojmenování zachovalo ve východoslovanské větvi, převážně v ruském jazyce. Kromě spisovné formy золовка, se můžeme setkat s nářečními variantami золова, золовица. V některých dialektech se золовка používá pro označení bratrovy manželky. Slovo vzniklo z praslovanského зълъ, které se rozšířilo na зльвѣа, z toho poté золовка.¹²⁵ Ve staročestíně se používalo pojmenování zelva. „*Tak nazývala mladá žena, odjinud přivdaná do zádruby mužovy, manželovu svobodnou sestru, zpravidla to svou vrstevnici a nejbližší přítelkyni.*“¹²⁶

Manželčín bratr je v ruském jazyce označován jako шурин. Ve staroruštině existovalo ještě odvozené шуричь (сын шурина). Slovo vzniklo z praslovanského šurь.¹²⁷ Ve staročestíně se manželčíní bratři označovali jako širie. Toto označení vzniklo pravděpodobně z původního *šir. Na rozdíl od ruštiny nebylo v češtině k základu slova přidána žádná přípona.¹²⁸

Ke starým indoevropským příbuzenským pojmenování se řadí také praslovanské pojmenování *jetry, které označuje manželku bratra. Odvozeniny od tohoto základu existují jak v ruštině, tak v češtině, ovšem v obou jazycích postupně zastarávají a můžeme se s nimi setkat stále méně, jednou z možností jsou dialekty. V ruštině k nim patří ятровь,

¹²³ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 133-134.

¹²⁴ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 116.

¹²⁵ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 136.

¹²⁶ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 714.

¹²⁷ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 139.

¹²⁸ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 608.

ятрова, ятровка, ятровка, ятровица. Praslovanské *jetry má svůj původ v indoevropském *ienəter, starobylého příbuzenského pojmenování s příponou -ter.¹²⁹ Při vývoji z indoevropštiny do praslovanštiny došlo k oslabení ter v tr a přidala se kmenová přípona y, se kterou už jsme se mohli setkat ve zъly (viz золовка). Ve staročeštině se pro ženu manželova bratra používalo označení jatruš, popř. jatruš, ale stejně jako u zelvy bylo toto pojmenování v novočeštině nahrazeno pojmem švagrová.¹³⁰

V slovanských jazycích nalezneme také skupinu pojmenování, která jsou odvozena od indoevropského kořene *sue- (rus. свой, čes. svůj). Tento kořen můžeme najít už v samotném ruském souhrnném pojmenování pro afinní příbuzné, свойственное родство. K této skupině patří také ruské pojmenování свояченица, označující manželčinu sestru a свояк, označující manžela manželčiny sestry. Kromě spisovných tvarů se můžeme setkat také s nářečními variantami např. свесть, свестка, свесточка, своячина, своякия, свояка (сваяченица.)¹³¹ V současné češtině už se pojmenování od tohoto základu nepoužívá. Ovšem staročeské pojmenování svak, které vzniklo stažením slova свояк označovalo kteréhokoliv staršího příbuzného, muže otcovy nebo matčiny sestry.¹³²

Jak už bylo zmíněno výše, v českém jazyce došlo k nahrazení těchto pojmů pojmenováními švagr a švagrová, která byla přejata z německého Schwager. Staročeské tvary zní švekr a švekruše.¹³³

¹²⁹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 137.

¹³⁰ МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s. 218

¹³¹ TRUBAČEV, *Istorija slavjanskich terminov rodstva*. Moskva 2006, s. 139-140.

¹³² МАЧЕК, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 2010, s.

¹³³ Tamtéž, s. 631.

Závěr

Cílem mé bakalářské práce „Pojmenování příbuzenských vztahů v ruštině v porovnání s češtinou“ bylo shromáždit a následně porovnat příbuzenská pojmenování v ruštině a češtině, a na základě toho zjistit, jestli si navzdory oddělenému vývoji uchovala tato příbuzenská pojmenování něco společného, popř. v jaké míře se od sebe odlišila.

Porovnávání příbuzenské terminologie nám dokázalo, v souladu s počátečním předpokladem, že navzdory oddělenému vývoji východoslovanské a západoslovanské větve mají příbuzenská pojmenování v ruštině a češtině mnoho společného. Týká se to především příbuzenských pojmenování označujících nejbližší tzv. pokrevní příbuzné. Většina z těchto příbuzenských pojmenování vznikla totiž už v době společného indoevropského jazyka. Ovšem ani v těchto pojmenováních nenajdeme vždy shodu. U některých pojmenování došlo k zastarávání původních termínů odvozených ještě od indoevropského základu a jejich postupným nahrazováním termíny novými, např. ruské дядя nebo племянник.

Na větší rozdíly jsme narazili během porovnávání terminologie pro tzv. afinní příbuzné, tedy příbuzné spřízněné sňatkem. Jelikož se jedná o vzdálenější příbuzné, byla tato pojmenování používána méně často. Ovšem výzkum nám dokázal, že původně se ani tato pojmenování nelišila a k jejich diferenciaci došlo až během odděleného vývoje ruštiny a češtiny. Ve většině případů se původní formy zachovaly pouze v ruském jazyce, např. rozdílné pojmenování pro tchána a tchýni, švagra a švagrovou. Zatímco v češtině postupem času tyto starobylé termíny, které od sebe odlišovaly rodinu manžela a manželky zastaraly a byly nahrazeny terminologií jednotnou, např. tchán, tchýně, švagr a švagrová.

Závěrem této bakalářské práce je, že i přes nepatrné odlišnosti u některých pojmenování pokrevních a afinních příbuzných v současné ruštině a češtině si ruský i český jazyk zachoval většinu termínů z doby před rozdělením společného praslovanského jazyka, tudíž se příbuzenská pojmenování v ruštině a češtině liší jen velmi málo.

Resumé

Дипломная работа <Термины родства в русском языке в сопоставлении с чешским> анализирует русские и чешские термины родства. Я выбрала эти два языка, потому что они принадлежат к славянским языкам, которые в свою очередь входят в состав индоевропейских языков. Языки этой семьи происходят от единого праиндоевропейского языка. Совместный славянский язык являлся одним из языков, возникнувших после распада праиндоевропейского языка, позднее разделившегося на 3 группы. Русский язык принадлежит к восточнославянским языкам, а чешский - к западноевропейской группе. Термины родства являются одними из самых древних слов. Большинство из них возникло ещё перед распадом праиндоевропейского языка. Я решила анализировать термины родства, потому что они интересны не только с точки зрения лингвистики, но также с точки зрения социологии. Благодаря тому, что они возникли во время существования праиндоевропейского языка, мы можем исследовать то, как выглядела семья в первобытном обществе. Перед самым началом анализа, я предполагала, что, несмотря на долгосрочную отдельную эволюцию русского и чешского языков, большинство терминов родства в русском и чешском языках похожи друг на друга. Я описала его происхождение, процесс развития каждого термина, а потом сравнила чем русские и чешские эквиваленты похожие, а чем различаются.

В первой главе я пыталась объяснить какие бывают типы родства. Родство подразделяется на два основных типа. Первым типом является кровное родство. Кровное родство основано на биологическом происхождении. К этой группе принадлежат термины, обозначающие маму, папу, бабушку, дедушку, сына и. т. д. Вторым типом является свойственное родство. Этот тип родства возникает в результате заключения брака. К этому типу относятся термины, обозначающее супруга, супругу, зятя, сноху, свекра, свекровь. Кроме этого основного распределения, я чётко описала типы систем терминов родства и прежде всего эскимосский тип, к которому относятся славянские языки.

Во второй главе я рассмотрела столкновение языка и родства, потому что термины родства являются самым частым, но не единственным результатом этого столкновения. В некоторых языках, напр. австралийских диалектах, родство может проявляться в грамматических конструкциях. Дальше в этой главе я описала

системы терминов родства. Существуют две основные системы: дескриптивная и классификационная. В дескриптивной системе каждый родственник обозначается отдельным термином родства. Дескриптивная система типична для европейских языков. В классификационных системах один термин родства может обозначать больше чем одного члена семьи. Некоторые учёные критиковали такое распределение терминов родства на эти две системы, так как дескриптивная система может использовать классификационные термины.

В следующих третьей и четвёртой главах я занималась анализом терминов родства. В третьей главе описаны термины кровного родства, а в четвёртой термины свойственного родства. Обе главы я распределила на несколько подразделов.

Первый подраздел посвящён терминам обозначающих им родителей. В русском и чешском языках существует несколько вариантов обозначения мамы и папы. К этим терминам принадлежат, например отец, папа, тата, батюшка и мама. В чешском языке существуют те же самые термины, но слово *bat'(j)a* в чешском считается устаревшим и обозначает старшего брата. В этом подразделе я также проанализировала термины, обозначающие неродных родителей.

В следующем подразделе я уделила внимание таким терминам, как сын, дочь, а также терминам, обозначающим брата и сестру. Кроме того, я дала различие между русскими и чешскими терминами, обозначающими пасынка и падчерицу. Так, в чешском языке существуют термины *pastorek*, *pastorka*, которые, по мнению некоторых учёных заимствованы из южнославянских языков, в отличие от русского языка, в котором эти два термина родства являются производными словами от терминов сын и дочь. Далее в этом подразделе я привела несколько русских и чешских производных слов от терминов брат и сестра: двоюродные братья, двоюродные сестры.

Несмотря на то, что развитие русского и чешского языков происходило раздельно, термины, обозначающие членов нуклеарной семьи, очень похожи друг на друга в этих двух языках, потому что они древние и возникли ещё во время праиндоевропейского языка.

Тожественность русских и чешских терминов родства мы также можем заметить у терминов, обозначающих дедушку, бабушку, внука и внучку. Первые различия появляются у терминов, обозначающих дядю. В отличии от термина тётя,

который в русском и чешском языках не отличается, у названий дяди в русском и чешском существует разница. Во времена праиндоевропейского языка существовали два варианта названий дяди. Так, дядю по отцу называли термином *struǵь, а дядю по матери - *цǵь. Эта дифференциация позже перенеслась в русский и чешский языки. Впрочем, через некоторое время в русском языке оба термина исчезли и были заменены общим термином дядя. В современном чешском языке для обозначения всех дядей преимущественно используется термин strůc, который первоначально обозначал только дядю по отцу. Термин цјес, обозначающий дядю по матери, в настоящее время можно встретить в некоторых диалектах.

Больше всего в русском и чешском языках являются различаются термины родства для названия племянника и племянницы. В современном русском языке для обозначения детей сестёр и братьев существуют термины племянник и племянница, тогда как в древнерусском использовались термины, которые были произведены от других терминов родства напр. сестреница, сестрична. В чешском языке в сравнении с русским для обозначения племянника существует термин synovec, который является производным словом от термина syn. Для обозначения племянницы используется термин neteř, который имеет основу из индоевропейского языка. В последнем подразделе третьей главы я описала способы названия двоюродных, троюродных братьев в русском и чешском языках.

В четвёртой главе мною проанализированы термины свойственного родства. Учёные придерживаются мнения, что термины свойственного родства возникли гораздо позже чем термины кровного родства, потому что они отличаются в отдельных языках индоевропейском семьи.

Анализ терминов свойственного родства я начала с терминов, обозначающих жениха и невесту, так как брак является основой каждой семьи. В русском и чешском языках эти два термина тождественны, поэтому я уделила больше внимания теориям их происхождения. После заключения брака, мужчина и женщина называются терминами муж и жена, супруг и супруга и. т. д. Названия муж и жена также существуют в чешском языке, но, кроме того, в чешском языке можно встретить термины manžel, manželka или choť, которые в русском языке отсутствуют. В этом подразделе я также рассмотрела термин вдова, от которого позже возник термин вдовец.

При анализе терминов обозначающих родителей мужа и жены, в русском и чешском языках можно заметить большую разницу. В современном русском языке существуют разные термины для обозначения родителей мужа и жены. Для родителей мужа: свёкор, свекровь а для родителей жены - тесть и тёща. Хотелось бы заметить, что в древнечешском языке также существовали разные термины, но через некоторое время они исчезли и были заменены уникальными общими терминами *tchán, tchýně*.

Следует отметить, что самыми сложными, по моему мнению, в русском и чешском языках являются названия братьев и сестёр мужа и жены. В русском языке брат мужа называется деверь, а сестра мужа золовка. Для обозначения брата жены существует термин шурин и для сестры жены - свояченица. Все эти термины являются древними. Кроме того, название свояченица принадлежит к группе слов, которые имеют в основе индоевропейское **sue* (рус. свой). К этой группе также принадлежит, например слово сестра (иде. *suesor*). С терминами, производными от тождественной основы, мы также могли встретиться в древнечешском языке. Брат и сестра мужа назывались *deveř, zelva*. Для обозначения братьев жены существовал термин *šijie* и для сестры жены *jetrušě*. *Jetrušě* является производным словом от славянского термина **jetru*. От этой основы произведены также названия в русском языке были произведены такие названия, как ятровь, ятрова, но они также являются устаревшими.

В отличии о терминов, рассмотренных выше, у терминов обозначающий зятя и сноху в русском и чешском почти нет никаких отличий. Они являются древними терминами. Разница лишь в семантике термина зять, так как в современном русском зять может обозначать мужа дочери или сестры, а в современном чешском только мужа дочери. Термин сноха обозначает жену сына как в чешском, так и русском языках. В некоторых славянских языках также можно встретить термин невестка, который обозначает жену сына, но в чешском языке этот термин используется для названия проститутки.

Итак, после анализа отдельных терминов родства и после их сравнения в русском и чешском языках я пришла к выводу о том, что, несмотря на отдельное развитие, оба языка имеют много общего, в особенности при рассмотрении терминов кровного родства. Несмотря на то, что большие различия появились при

анализе терминов свойственного родства, это не касается всех терминов, а поэтому важно подчеркнуть, что в обеих группах существуют исключения.

Bibliografie

Ruské prameny

ISAČENKO, A. V.: *Indoevropskaja i slavjanskaja terminologija rodstva v Svete marksistskogo jazykoznanija*. In. *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*. Praha: Euroslavica, 1953, s. 43-80.

KLJUJEVA, V. N.: *Kratkij slovar' sinonimov russkogo jazyka*. 2. ispravlennoje i dop. izd. Moskva: Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatel'stvo, 1961. 343 s.

LOPATIN, V. V. - L. E. LOPATINA. *Russkij tolkovyj slovar': Einsprachiges Lernwörterbuch Russisch*. Berlin: Langenscheidt, c1994, xiii. 833 s. ISBN 3468490224.

TRUBAČEV, O. N.: *Istorija slavjanskich terminov rodstva i nekotorych drevnejšich terminov obščestvennogo stroja*. Izdanije 2., ispravlennoje i dopolnennoje. Moskva: KomKniga, 2006. 237 s. Lingvističeskoje nasledije XX veka. ISBN 5-484-00395-4.

VASMER, Max. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka III*. 2. ster. izd. Přeložil Oleg Nikolajevič TRUBAČEV. Moskva: Progress, 1987. 830 s.

České prameny

BUDILOVÁ, L.: *Studium příbuzenství a sociální antropologie*. Přehledové studie 07/01. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu 2007. 13 s.

ČERVENÁ, V.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2., opr. a dopl. vyd. Editor Vladimír MEJSTRŮ, editor František DANĚŠ, editor Jaroslav MACHAČ, editor Josef FILIPEC. Praha: Academia, 1994c. 647 s. ISBN 8020004939.

HORÁLEK, K. *Úvod do studia slovanských jazyků*. 2. doplněné vyd. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1962. 535 s.

KOPEČNÝ, F. – HOLUB, J.: *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. přeprac. vyd. V Praze: Státní nakladatelství učebnic, 1952. 575 s

LUTONSKÝ, B.: *Lexikon genealoga*. Praha: Vydal vlastním nákladem Boleslav Lutonský, 2003, 432 s. ISBN 8023895575.

MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1997. 866 s. ISBN 8071062421.

PALA, K. – VŠIANSKÝ J.: *Slovník českých synonym*. 3., dopl. vyd. Praha: Lidové noviny, c2000. 479 s. ISBN 9788071064503.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. 752 s. ISBN 80-85927-85-3.

SKUPNIK, J.: *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturněantropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. 402 s. Studijní texty. ISBN 978-80-7419-019-3.

SOUKUP, M.: *Základy kulturní antropologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. 214 s. ISBN 978-80-87207-03-1.

Internetové zdroje

Naše řeč – Vlastníci, vlastníanci, vlastnáta. Naše řeč - Základní informace [online]. Copyright © 2011 [cit. 30.03.2017]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6172>

Anotace

Jméno a příjmení: Michaela Svobodová

Název katedry a fakulty: Katedra slavistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Název práce: Pojmenování příbuzenských vztahů v ruštině v porovnání s češtinou

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc.

Počet znaků: 55 719

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: knižní zdroje – 15, internetové zdroje – 1

Klíčová slova: příbuzenská pojmenování, příbuzenská terminologie, typy příbuzenství, pokrevní příbuzní, afinní příbuzní

Bakalářská práce se zabývá příbuzenskými pojmenováními v ruském a českém jazyce. Cílem této práce je tato příbuzenská pojmenování zanalyzovat, porovnat a zjistit čím se od sebe odlišují a co mají společného. První kapitola se věnuje popisu příbuzenských vztahů a jejich typologií. Druhá kapitola se zabývá výsledky střetu jazyka a příbuzenství. Následující dvě kapitoly se věnují samotné analýze a srovnání jednotlivých příbuzenských termínů v ruském a českém jazyce.

Keywords: naming of family relationship, kinship terminology, family types, consanguinity, affinity

This bachelor thesis focuses on different ways how to call family members in russian and czech language. The main aim of the work is to analyse these names and to find some similarities or dissimilarities between these two languages. first chapter deals with basic description of relationships and family types. The purpose of the second part of the thesis is to summarize the results which were found between terminology and linguistics. Two following chapters contain the analysis and comparison of single family terms in russian and czech language.